

МАМАТОВ Бахадир Сафаралиевич,
Тошкент молия институти «Пенсия иши»
кафедраси мудири;
АМЕТОВА Фотима Розматовна,
Тошкент молия институти «Пенсия иши»
кафедраси ўқитувчиси

ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТИЗИМИ ДАРОМАДЛАРИ ВА ХАРАЖАТЛАРИ МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

УДК 336.13

МАМАТОВ Б.С., АМЕТОВА Ф.Р. ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТИЗИМИ ДАРОМАДЛАРИ ВА ХАРАЖАТЛАРИ МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Мақолада Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизими маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши мутаносиблигини таъминлашга таъсир этувчи омиллар аниқланган. Тадқиқотлар асосида жамғариб бориладиган пенсия тизими тараққиётига йўналтирилган таклиф-тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таянч иборалар: пенсия, пенсия таъминоти, жамғариб бориладиган пенсия таъминоти, иш ҳақи, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи, Халқ банки, иш билан банд аҳоли, демографик омиллар.

МАМАТОВ Б.С., АМЕТОВА Ф.Р. ОБЕСПЕЧЕНИЕ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НАКОПИТЕЛЬНОЙ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ

В статье определены факторы, влияющие на обеспечение сбалансированности формирования и расходования средств системы накопительного пенсионного обеспечения в Узбекистане. На основе исследования разработаны предложения и рекомендации, направленные на развитие накопительного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: пенсия, пенсионное обеспечение, накопительное пенсионное обеспечение, заработная плата, налог на доход физических лиц, Народный банк, занятое население, демографические факторы.

МАМАТОВ B.S., АМЕТОВА F.R. ENSURING THE BALANCE OF INCOME AND EXPENDITURE OF THE ACCUMULATIVE PENSION SYSTEM

In the article are defined the factors influencing to ensuring balanced formation and expenditure of means of accumulative pension system provision in Uzbekistan. On the basis of a research the offers and recommendations aimed at the development of accumulative pension provision are developed.

Key words: Pension, pension provision, accumulative pension provision, wages, personal income tax, the Xalk Bank, the employed population, demographic factors.

Мамлакатимизда пенсия таъминоти тизимининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, иш берувчиларнинг пенсионерларнинг моддий аҳволини яхшилашдаги масъулиятини кучайтириш, пенсионерларга давлат пенсия тўловларига қўшимча равишда даромад олиш манбаларини яратиш, шунингдек, кексалик чоғида фуқароларнинг ўз фаровонлиги учун шахсий жавобгарлигини ошириш мақсадида ислохотлар олиб борилди. Натижада 2005 йилдан бошлаб республикаимизда фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизими амалиётга жорий қилинди¹. Унинг ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, ижтимоий кафолатларни тақдим этиш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва таъминлаб туришнинг асосий шарт-шароитларидан бири бўлиб, пенсия таъминоти тизимининг янги шакли сифатида жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этди.

Жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг манбасини фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб рақамларига мажбурий ҳар ойлик бадаллари ташкил қилади. Бунда жисмоний шахсларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган даромад солиғи суммасидан тегишли равишда чиқариб ташланган ҳолда ходимнинг ҳисобланган иш ҳақи (даромади)нинг бир фоизи ҳисобига жамғариладиган пенсия маблағлари шаклланади. Таъкидлаш жоизки, ходимларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ҳар ойлик бадаллар тўлаш 2005 йилнинг январь ойи учун ҳисобланган иш ҳақи (даромад)дан бошланган. Жамғариб бориладиган пенсия тизимида пенсия жамғармаларини фуқаролар ва хўжалик юритувчи субъектларнинг маблағлари ҳисобига эмас, балки давлат бюджетига тўланиши лозим бўлган маблағлардан ажратмалар ҳисобига шакллантириш механизми амал қилмоқда. Бунда фуқароларнинг яқка тартибдаги жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига мажбурий бадаллар жисмоний шахслар даромад солиғининг бюджетга йўналтириладиган бир қисми ҳисобидан амалга оширилади.

Хорижий мамлакатлар пенсия тизимларида фуқароларни пенсиялар билан таъминлашда пенсия режаларидан фойдаланилади. Давлат пенсия режалари бир вақтнинг ўзида иш берувчи ҳомийсига боғлиқ равишда ҳар хил турларга бўлиниши мумкин: 1) бир иш берувчи; 2) бир қатор иш берувчи ва 3) йирик доирадаги иш

берувчи режаси харажатларини тақсимлашга асосланган².

1. Бир иш берувчига асосланган режа. Бу фақат бир иш берувчи амалдаги ва собиқ ходимларни ўз ичига олган бир пенсия режасидир. Мисол учун, бир туман ёки шаҳар ҳукумати фақат округ ёки шаҳар ходимлари иштирок этувчи режасини белгилайди. Бу ҳолда округ ёки шаҳар ҳукумати пенсия режасини молиялаштириш учун тўлиқ жавобгар бўлади. Маҳаллий даражадаги пенсия режаларининг кўпи бир иш берувчининг режаларидир.

2. Иш берувчининг бир қанча режаси (ёки агент режаси). Бу бир иш берувчи режаларининг йиғиндиси ҳисобланади. Ҳар бир режа ва активлар режаси бошқариш ва инвестиция мақсадларида жамланади. Шунга қарамасдан, ҳар бир режа бошқа режалардан нафақалар ҳисоби, активларнинг жамланиши ва молиявий харажатлар нуқтаи назаридан алоҳидалаштирилган. Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир иш берувчи учун алоҳида ҳисоб-китоблар сақланади, шунинг учун иш берувчининг бадаллари фақатгина уларнинг ишчи ходимлари учун тўловларни таъминлайди. Агент режасининг асосий мақсади шундан иборатки, пенсия режасида бошқарув ва инвестиция харажатлари камаяди. Бу асосан кичик пенсия режалари учун аҳамиятлидир, чунки бошқарув ва инвестиция харажатлари белгиланган бўлади, бу эса улар учун қиммат бўлишига олиб келади.

3. Харажатларни тақсимлашга асосланган бир қанча иш берувчилар режаси. Бу иш берувчилар учун умумлаштирилган (харажатлар тақсимланган) ягона режа ҳисобланади. Барча молиялаштириш-

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 2 декабрдаги «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни.

² Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. – USA.: «Auerbach Publications», 2008. – P. 12.

1-расм. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимидаги иштироки¹.

лар ва инвестициялар rischi, мукофотлар ва пенсия режаси харажатларини қўшган ҳолдаги харажатлар умумий ҳисобланиб, индивидуал тартибда иш берувчиларга қайд этилади. Агент режасида ҳисобларнинг тақсимланиши туфайли ҳар бир иш берувчи ўз ходимларига турли пенсия тўловларини таклиф этиши мумкин. Харажатларни биргаликда амалга ошириш маъносида иш берувчиларнинг ҳар бирининг алоҳида ҳисоблари мавжуд эмас. Барча иш берувчилар ўз ходимларига ўша пенсия тўловларини таклиф этишлари лозим. Биргаликда харажатларни амалга ошириш режасига қўшилишда, иш берувчи пенсия тўловларини ишлаб чиқишда мустақилликни йўқотади. Давлат тармоғида агентлар режаси кам учрайди ва харажатларни тақсимлашга асосланган режалари кўп тарқалган. Штатлар даражасидаги кўпгина пенсия режалари харажатларни тақсимлашга асосланган режаси ҳисобланади ва маҳаллий даражада ва штат ҳукумати иш берувчилари қўшимча равишда кўплаб иш берувчиларни таркибига олиши мумкин.

Албатта, жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини шакллантириш учун, аввало, ушбу тизимга аъзоликни таъминлаш керак. Аъзолик эса 2 хил тарзда бўлиши мумкин: мажбурий ва ихтиёрий. Меҳнат фаолиятини меҳнат шартномаси асосида амалга оширувчи фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида мажбурий тартибда, бироқ яқка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган ҳолда фаолият юритувчи деҳқон хўжаликларининг аъзолари, шунингдек, бошқа фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этишлари мумкин (1-расм).

Жисмоний шахсларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган даромад солиғининг тегишлича камайтирилган суммаси ҳисобига жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадалларини иш берувчи ҳар ойда тўлаб боради.

Халқ банки томонидан фуқароларга шахсий жамғариладиган пенсия маблағларининг ўз вақтида ва тўлиқ миқдорда тўланиши, ўз навбатида, банкнинг молиявий ҳолатига ҳам боғлиқ бўлади. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти амалга оширувчи Халқ банкнинг сўнгги йиллардаги молиявий кўрсаткичлари барқарор суръатларни қайд этмоқда. Жумладан, 2017 йил 1 сентябрь ҳолатига, Халқ банкнинг 198 та филиали, шунингдек, 27 та мини-банк, 2855 та жамғарма, махсус, коммунал ва кўчма (сайёр) кассалари, 183 та халқаро пул ўтказмалари ва 54 та валюта айирбошлаш шохобчалари аҳоли ва мижозларга хизмат кўрсатмоқда. 2017 йил 1 сентябрь ҳолатига банк капитали 566,7 млрд сўмни, депозит базаси 3540,7 млрд сўмни, аҳоли омонатлари 2696,7 млрд сўмни, банкнинг кредит портфели 2832,5 млрд сўмни ташкил қилиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан сезиларли тарзда ошган¹. Бу эса иқтисодийни модернизация қилиш нуқтаи назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

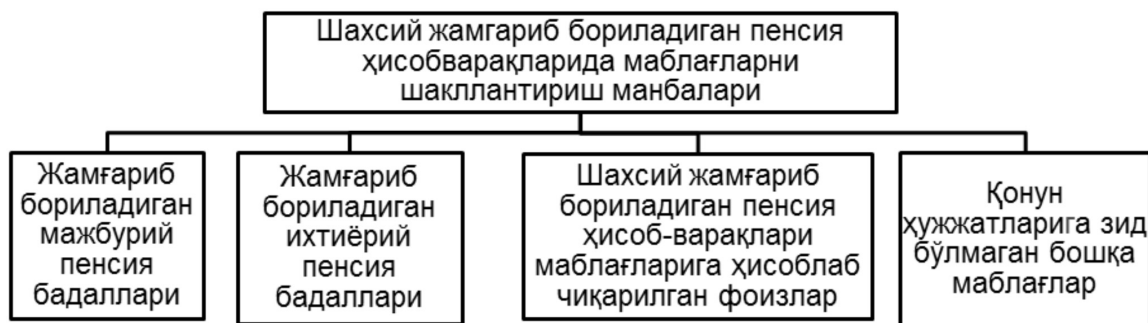
Юқоридегилардан келиб чиқиб, шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида маблағларни шакллантириш манбаларини 2-расм асосида тасвирлаш мумкин.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан жамғариб бориладиган пенсия тўловлари тўлаш учун фойдаланилади. Маълумотларга кўра, 2015 йилда жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимидан 9256100 нафар фуқаро фойдаланган². Қонун ҳужжатларида белгиланганидек, Халқ банки фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимида қўйилган маблағларни марказлашган ҳолда узоқ муддатли активларга инвестиция ва кредит ресурслари сифатида жойлаштириб келмоқда.

¹ <https://www.xb.uz>.

² www.xb.uz.

2-расм. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб-варақларида маблағларни шакллантириш манбалари¹.

Бугуни кунда пенсия ёшига етган кекса ёшдаги фуқаролар ҳар ойда олинадиган давлат пенсиясига қўшимча равишда бирданга ёки қисман олиш йўли билан ҳисобварақларидаги маблағларни Халқ банки филиалларидан олишмоқда.

Халқ банки ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан жамғариб бориладиган пенсия тизимининг самарадорлигини таъминлаш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Республиканинг барча минтақаларидаги Халқ банки бўлимларида хўжалик юритувчи субъектларнинг тақдимномаси бўйича фуқаролар учун яқка тартибдаги жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб-варақлари очилди, шахсий жамғариб бориладиган пенсия дафтарчалари берилиб, жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга қўйишнинг электрон маълумотлар базаси шакллантирилди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Халқ банки билан биргаликда иш берувчилар томонидан фуқароларнинг яқка тартибдаги жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб-варақларига мажбурий бадалларни қўшиб тўлаш тартибини амалга оширади. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб-варақларига бадаллар ўз вақтида ва тўлиқ ўтказилмаганлиги учун айбдор шахсларга нисбатан солиққа оид амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ таъсир чоралари қўлланилади. Албатта, бундай чоралар жамғариб бориладиган пенсия тизимини тартибга солишда муҳим аҳамиятга эга.

Хўжалик юритувчи субъектлар, шу жумладан, иш берувчилар томонидан ходимларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига бадалларни тўлаш тартиби «Иш берувчилар томонидан ходимларнинг шахсий жамғариб борила-

диган пенсия ҳисобварағига бадалларни тўлаш тартиби тўғрисида Йўриқномавий хати»² асосида амалга оширилади.

Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига мажбурий ойлик бадаллар миқдори ходимнинг ҳисобланган иш ҳақининг 1 фоизини ташкил этади ва бунда ходимнинг иш ҳақи деб, жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиққа тортилиши лозим бўлган жами даромад тушунилади. Меҳнат шартномаси бўйича меҳнат фаолиятини амалга оширувчи барча фуқаролар (шу жумладан, ишлаётган пенсионерлар) жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчи сифатида жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчилар ҳисобланади. Барча юридик шахслар – иш берувчилар ходим учун мазкур юридик шахс асосий иш жойи ҳисобланиши ёки у ўриндошлик, соатбай ҳақ тўлаш, вақтинчалик меҳнат келишуви, бир марталик ишларни бажариш ва ҳоказо шартларда ишлашидан қатъи назар ўз ходимларининг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига бадалларни ўтказишлари шарт. Барча юридик шахслар ходимлар билан ўриндошлик, соатбай ҳақ тўлаш, бир марталик ишларни бажариш шартларида меҳнат шартномалари тузишда, гонорар ва бошқа тўловларни тўлашда ҳисобварақ рақами, Халқ банки филиали ва банкнинг ушбу филиали коди кўрсатилган ҳолда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағи мавжудлиги тўғрисида маълумотномани талаб қилиши шарт. Юридик шахслар иш берувчилар иш ҳақи, муаллифлик ҳақи ва бошқа тўловларни ҳисоблашда ушбу меҳнат шартномалари бўйича меҳнатга ҳақ

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 2 декабрдаги «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни, 11-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Марказий банки, Давлат солиқ қўмитаси, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг қўшма Қарори асосида 2005 йил 31 январда тасдиқланган.

тўлаш сифатида ҳисобланган суммадан 1 фоиз миқдорида ушбу ходимнинг асосий иш жойи бўйича очилган шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ўтказиши шарт. Юридик шахсни ташкил этмаган ҳолда яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи фуқаролар, юридик шахсни ташкил этмаган деҳқон хўжалиklarининг аъзолари, шунингдек, меҳнат фаолияти билан вақтинчалик банд бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этадилар.

Меҳнат шартномаси бўйича меҳнат фаолиятини амалга оширувчи ва Солиқ кодексига мувофиқ жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиқни тўлашдан тўлиқ озод қилинган фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этишга ҳақли. Солиқ кодексига мувофиқ жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиқ бўйича имтиёзга ега бўлган (ҳар бир ой учун энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдорида солиқ солинмайдиган) фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида умумий асосда иштирок этади, яъни иш берувчилар ушбу ходимлар иш ҳақининг солиққа солинадиган базасидан 1 фоизни шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ўтказиши шарт.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан жамғариб бориладиган пенсия тўловлари тўлаш учун фойдаланилади ва жамғариб бориладиган пенсия тизими билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятларни бажариш учун фойдаланиш мумкин эмас.

Халқ банки жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг алоҳида ҳисобини юритади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини кўпайтириш ҳамда уларни пул қадрсизланишидан ҳимоя этиш мақсадида бундай маблағлардан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида, шунингдек, молиявий воситаларга жойлаштириш учун фойдаланиш мумкин. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида фойдаланиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда Халқ банки томонидан амалга оширилади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини молиявий воситаларга жойлаштириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Респуб-

ликаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Жамғариб бориладиган пенсия бадаллари шаклида тушган пул маблағлари кейинчалик фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ўтказиш учун Халқ банки филиали томонидан махсус транзит ҳисобварағига ўтказилади. Халқ банки филиали жамғариб бориладиган пенсия бадаллари тушган кундан кейинги иш кунидан кечикмай маблағларни ҳосил бўлган мажбуриятлар миқдорида Халқ банкининг марказий операция филиалига ўтказилади. Филиаллардан олинган маблағлар Халқ банкининг марказий операция филиали томонидан белгиланган тартибда жойлаштирилади.

Расм маълумотларидан кўринадики, фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти харажатлари икки қисмга бўлинади. Биринчиси, фуқароларга қонунчиликка кўра пенсия ёшига етганларида улар учун очилган Халқ банкидаги шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидан маблағларнинг тўланиши бўлса, иккинчиси, Халқ банки томонидан жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг инвестиция ва кредит ресурслари сифатида, шу жумладан, молиявий воситаларга йўналтирилишидир.

Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидан жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олиш учун фуқаролар «Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидан маблағларни тўлаш тартиби тўғрисида»ги Низом асосида тасдиқланган шакл бўйича Гувоҳнома бериш тўғрисидаги ариза билан жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг яшаш жойидаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси бўлимига мурожаат қиладилар.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимининг қатнашчиси бўлган ходим томонидан вакил қилинган иш берувчининг мансабдор шахси ариза берувчи бўлиши мумкин. Бу ҳолда ариза жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг яшаш жойидаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси бўлимига берилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, жисмоний шахслар иш ҳақининг тахминан 19-20 фоизи солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар кўринишида ушлаб қолинади; жисмоний шахсларнинг иш ҳақи миқдори қанчалик юқори бўлса, ушланма фоизи ҳам шунча катта бўлади ва аксинча; жамғариб бориладиган пенсия тизимида юқори ажратма қилган

3-расм. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти харажатларининг таркиби ва тузилиши.

фуқаролар юқори пенсия олиш имкониятига эга бўладилар; жамғариб бориладиган пенсия таъминоти қонунчилигига биноан, тизимга жисмоний шахсларнинг иш ҳақидан ихтиёрий ўтказиладиган даромадлар даромад солиғига тортилмайди ва юқори фоизли даромадлилик асосида капитализация қилинади. Ишловчи фуқаролар мана шу омиллар ҳисобига пенсия даврида ўзларининг ижтимоий таъминотлари учун катта миқдорда даромад жамғариш имконига эга бўладилар; белгиланган ставкалардан келиб чиқиб ҳисобланган, бюджетга тўланадиган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммаси фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ўтказиладиган, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солинадиган даромадларидан «0» ставка бўйича солиқ солинадиган даромад (энг кам иш ҳақининг бир бара-

вари) чегирилган ҳолда 1 фоиз миқдоридан ҳисоблаб чиқариладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига камайтирилади.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши мутаносиблигини таъминлашга бир қанча омиллар таъсир кўрсатади. Жумладан:

- иш билан банд аҳоли сони;
- жисмоний шахслар иш ҳақиларининг миқдори;
- демографик жараёнлар;
- жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрий асосда иштирок этувчилар учун рағбатлантирувчи омилларнинг мавжудлиги;
- Халқ банки томонидан жамғариб бориладиган пенсия маблағларига фоизлар тўланиши.

1. Иш билан банд аҳоли сони ва унинг ўсиши, ўз навбатида, жамғариб бориладиган пенсия

маблағлари миқдорининг ошишига олиб келади. Чунки амалдаги қонунчиликка кўра иш берувчилар, шунингдек, меҳнат фаолиятини меҳнат шартномаси асосида амалга оширувчи фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этиши мажбурийдир.

2. Ўз навбатида, жисмоний шахслар иш ҳақлари миқдорининг ошиши ҳам пенсия маблағлари миқдорининг ошишига туртки бўлади. Сабаби, 2005 йил 1 январдан бошлаб фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисоб рақамларига мажбурий ҳар ойлик бадаллар жисмоний шахсларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган даромад солиғи суммасидан тегишли равишда чиқариб ташланган ҳолда ходимнинг ҳисобланган иш ҳақининг 1 фоизи миқдорида амалга оширилиши белгиланган. 2018 йилнинг 1 январидан бу миқдор 2 фоиз қилиб белгиланди¹. Демак, жисмоний шахс иш ҳақи миқдори қанчалик юқори бўлса, жамғариб бориладиган пенсия тизимига ажратма миқдори ҳам шунчалик катта бўлади ва аксинча.

3. Демографик жараёнлар ҳам жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши мутаносиблигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Сабаби, аҳоли сонининг ўсиши ҳам, ўз навбатида, истиқболда уларнинг меҳнат қилишлари эвазига ойлик иш ҳақларининг 1 фоизини жамғариб бориладиган пенсия тизимига ажратма қилиш имконини беради.

Бироқ, ҳозирги кунда дунё аҳолисининг ўсиш суръати пасайиб бормоқда. Бирлашган миллатлар ташкилоти маълумотларига кўра, у 2016 йилда 1,20 фоизни ташкил этмоқда. Ваҳоланки 1960-йилларда бу кўрсаткич 2,04 фоизга тенг бўлган эди. Авлоднинг давомийлигини таъминлаш ва аҳоли сони ўсишига эришиш учун туғиш ёшидаги аёлларга 2,6 нафардан бола туғри келиши керак. Ўзбекистонда кейинги йилларда барқарор демографик вазият пайдо бўлиб, доимий ҳолда аҳоли сонининг табиий ва умумий қўшимча ўсиши содир бўлмоқда. Ўзбекистонда туғилишнинг умумий коэффициенти 1985 йилда 37,2 промиллени ташкил қилган бўлса, у 2015 ва 2016 йилларда мос равишда 23,5 ва 22,8 промиллегача пасайган.

Беларусь, Канада, Германия, Буюк Британия, Япония туғилиш коэффициенти ўта паст мамлакатлар ҳисобланади, жуда юқори гуруҳга Нигер ва Уганда давлатлари тегишлидир. Ўзбекистон, Туркменистон, Ҳиндистон, Индонезия, Мексика мамлакатларида туғилиш ўртача даражададир. Республикамизда вафот этиш коэффициенти ҳар ўртача 1000 киши ҳисобига 1985 йилда 7,2 киши чегарасида бўлиб, 2016 йилда ўртача 4,8 промиллени ташкил этган. Республикамизда аҳолининг ўртача ёши 28 йилга тенг бўлиб, демография борасида эришилган энг катта ютуқлардан бири гўдак (1 ёшгача бўлган)лар ўлимнинг 1990 йилдаги 34,6 промилледан 2016 йилда 10,5 промиллега пасайишидир.

Давлат статистика қўмитасининг маълумотида кўра, 2017 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистоннинг доимий аҳолиси сони 32,121 миллион кишини ташкил қилди. Иқтисодий фаол аҳолининг бандлик даражаси эса (иқтисодиётда банд аҳолининг иқтисодий фаол аҳоли сонига нисбати) 2017 йил январь–июнь ойларида 94,8 фоизни ташкил этган². Ҳозирда Ўзбекистонда яшовчи аҳолининг 30,1 фоизини 15 ёшгача бўлган болалар, 60,5 фоизини 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган меҳнатга лаёқатли кишилар, 9,4 фоизини 55-60 ёшдан катта бўлганлар ташкил этади³. Бирлашган миллатлар ташкилотининг стандартларига кўра, қуйидаги ҳолатларда мамлакат аҳолиси кекса ҳисобланади: 65 ёшдан ошган аҳоли сони жами аҳолининг 7 фоизини ташкил қилса; 14 ёшгача болалар сони жами аҳоли сонининг 30 фоизидан кам миқдорни ташкил этса⁴. Ўзбекистонда аҳоли сонининг ўсиши, жами аҳолининг 60,5 фоизини меҳнатга лаёқатли кишилар ташкил этиши каби-лар жамғариб бориладиган пенсия тизимида маблағларининг фаол шаклланиши нуқтаи назардан ижобий ҳолат ҳисобланади.

4. Жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрий асосда иштирок этувчилар учун рағбатлантирувчи омилларнинг мавжудлиги ёки унга доир таъсирчан механизмнинг амал қилиши муҳим ҳисобланади. Чунки ана шундай омилларнинг мавжудлиги фуқароларни ихтиёрий равишда жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 3454-сонли қарори, 6-банди.

² <http://www.stat.uz/press-služhba/novosti-gks/1419-ozbekiston-respublikasining-demografik-holati-4>.

³ Ўша ерда.

⁴ <http://www.goodchina.ru/v-kopilku-turista/229-pensii-v-kitae-ili-na-chto-zhivut-kitajskie-pensionery.html>.

этиш имконини беради ва бу ҳол ушбу тизимнинг молиявий барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 4 июнда 2111-сон билан давлат рўйхатига олинган «Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисида»ги Низомга¹ асосан 2010 йилнинг 1 январидан бошлаб фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган суммаларига жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солинмайди. Бунда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёз жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган даромадларини Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган суммаларига камайтириш (солиқ чегирмаси) тарзида берилади.

5. Маълумки, фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига мажбурий киритилган бадалларига инфляция даражасидан кам бўлмаган миқдорда даромадлар қўшиб келинмоқда. Ўзбекистонда 2016 йилда инфляция даражаси 5,7 фоизни ташкил қилди². Демак, Халқ банки жамғариб бориладиган пенсия маблағларига ҳар йили 6-8 фоизгача даромад қўшиб боради. Қолаверса, ихтиёрий киритилган маблағларга 2011 йилдан бошлаб Марказий банк қайта молиялаш ставкасидан (ҳозирда бу ставка йиллик 14 фоизни ташкил қилади) юқори миқдорда даро-

мадлар қўшиб келинмоқда. Бу ҳол Халқ банки томонидан аҳолига қулай ва манфаатли бўлган хизматларни таклиф этаётганлигини ҳамда сифатли хизмат кўрсатиш орқали турмуш фаровонлигини янада юксалтираётганлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, жамғариб бориладиган пенсия тизими тараққиётини таъминлашда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- аҳоли бандлигини таъминлаш мақсадида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш зарур;

- инфляция суръатларидан юқори турувчи паст риск ва даромадга эга бўлган ҳамда пенсия маблағларини инвестиция қилиш имкониятини берувчи диверсификациялашган молия бозорлари ва активларнинг мавжуд бўлишини таъминлаш керак;

- жамғариб бориладиган пенсия тизими даромадлигининг инфляция даражасидан юқорилигини таъминлаш ва маблағларни жойлаштиришда муқобил манбаларни яратиш лозим;

- яқка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги деҳқон хўжалиklarининг аъзолари, бошқа фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида мажбурий асосида иштирок этиши зарур;

- фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг маълумотлар базаси билан интеграциялаш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ;

- жамғариб бориладиган пенсия тизими тараққиётини таъминлаш мақсадида 2018-2030 йилларга мўлжалланган «Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини ривожлантириш концепцияси» ишлаб чиқилиши лозим. Ушбу концепцияда жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг меъёрий-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш; жамғариб бориладиган пенсия маблағларини инвестиция қилиш ҳисобига Халқ банкининг ресурс базасини мустаҳкамлаш; жамғариб бориладиган пенсия таъминоти мониторингини кучайтириш йўналишларида фаолият олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг 2010 йил 3 майдаги «Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги қўшма Қарори ва шу асосда тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисида»ги Низом.

² <http://www.cbu.uz/uzc>.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 2 декабрдаги «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 3454-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг 2010 йил 3 майдаги «Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги қўшма Қарори ва шу асосда тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисида»ги Низом.
4. <https://www.xb.uz>.
5. <http://www.stat.uz/press-sluzhba/novosti-gks/1419-o-zbekiston-respublikasining-demografik-holati-4>.
6. <http://www.stat.uz/press-sluzhba/novosti-gks/1419-o-zbekiston-respublikasining-demografik-holati-4>.
7. <http://www.goodchina.ru/v-kopilku-turista/229-pensii-v-kitae-ili-na-chto-zhivut-kitajskie-pensionery.html>.
8. <http://www.cbu.uz/uzc>.
9. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. – USA.: «Auerbach Publications», 2008.